

Urzyńska, Dorota

Socjaliści polscy we Francji w 1939-1940 r.

Dzieje Najnowsze 29/3, 77-88

1997

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dorota Urzyńska
Słupsk

Socjaliści polscy we Francji w 1939-1940 r.

Przed wybuchem II wojny światowej istniały we Francji polskie środowiska socjalistyczne w postaci Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego (TUR), Sekcji Polskie C. G. T. i nielicznej Sekcji PPS¹. Aktywnie działał w tym kraju Emanuel Freyd — współzałożyciel TUR-u, a od 1939 r. działacz tamtejszej Polskiej Sekcji C. G. T.² We Francji prowadził również działalność socjalistyczną Józef Szczerbiński oraz Herman Lieberman — przebywający na emigracji w Paryżu od 1933 r.

Sprzyjającą sytuacją dla polskiego ruchu socjalistycznego we Francji była znajdująca się w tym kraju, w okresie przedwojennym, półmilionowa polska emigracja zarobkowa. Większość jej ośrodków usytuowana była w zagłębiu węglowym północnej Francji — w departamentach Nord i Pas-de-Calais, w zagłębiu żelaznym Lotaryngii oraz w przemyśle metalurgicznym — na przedmieściach Paryża³. Na tak licznej emigracji zarobkowej mogła się opierać działalność polskich organizacji, a wśród nich dwu najsilniejszych — Związku Polaków i Generalnej Konfederacji Pracy⁴. Ta ostatnia związana była z polskimi socjalistami, którzy mieli znaczne wpływy zwłaszcza w północnej części Francji⁵.

Z chwilą wybuchu II wojny światowej i klęski Polski część działaczy PPS opuściła kraj, kierując się do Francji. Jednym z pierwszych socjalistów, który już 22 września 1939 r. przyjechał do Paryża i skontaktował się z H. Liebermanem był Adam Pragier⁶. Jesienią 1939 r. przybyli do Francji niektórzy członkowie Rady Naczelnej (RN) PPS: Alojzy Adamczyk, Ludwik Grosfeld, Jan Stańczyk oraz członek Centralnego Sądu Partyjnego — Tadeusz Tomaszewski⁷. W listopadzie

¹ K. Dunin-Wąsowicz, *Polski ruch socjalistyczny 1939-1945*, Warszawa 1993, s. 263.

² Biogram E. Freyda, w: *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 2, Warszawa 1987, s. 143; A. Pagier, *Czas przeszły dokonany. Wspomnienia 1897-1945*, Londyn 1966, s. 480.

³ *Wojenny rocznik emigracji polskiej we Francji 1939-1944*, Lyon 1945, s. 44-45, 62; *Wojkowy i konspiracyjny wysiłek Polski we Francji 1939-1944*, b.m.w. 1946, s. 9, 12-13.

⁴ *Wojenny rocznik...*, s. 44.

⁵ S. Zabięło, *Na posterunku we Francji*, Warszawa 1967, s. 249.

⁶ A. Pragier, *Czas przeszły...*, s. 562-563.

⁷ S. Ciesielski, *Niepodległość i socjalizm*, Warszawa 1986, s. 33; E. Duraczyński, *Socjaliści polscy 1939-1941*, „Dzieje Najnowsze” 1978, nr 2, s. 127.

1939 r. do Francji przyjechał Józef Beluch-Beloński⁸, który nie należał do składu naczelnych władz przedwojennej PPS. W lutym 1940 r. dotarł do Paryża Adam Ciołkosz — wybrany w 1937 r. do RN i CKW PPS⁹.

Obecność w stolicy Francji kilku członków RN i CKW PPS zaowocowała licznymi spotkaniami, w toku których omawiano aktualną sytuację. 22 stycznia 1940 r. w Paryżu odbyło się posiedzenie socjalistów, w którym uczestniczyli: A. Adamczyk, L. Grosfeld, J. Stańczyk, T. Tomaszewski i H. Lieberman. W wyniku tych obrad postanowiono utworzyć strukturę partyjną o nazwie „zastępstwo zagraniczne CKW PPS” z przebywających we Francji członków CKW i RN PPS wraz z prezesem Centralnego Sądu Partyjnego. Jednocześnie na przewodniczącego tej nowo powstałej organizacji wyznaczono H. Liebermana, a na sekretarza — L. Grosfelda¹⁰. Nowo powołana struktura składała się z pięciu członków naczelnych władz przedwojennej PPS (A. Adamczyk, L. Grosfeld, J. Stańczyk, H. Lieberman i T. Tomaszewski). W składzie tym aż do klęski Francji i ewakuacji Polaków do Wlk. Brytanii nie nastąpiły zmiany. Jedynie w lutym 1940 r. dokooptowano do tej organizacji A. Ciołkosza, a w marcu 1940 r. — Lidzię Ciołkosz¹¹. Bardzo często w obradach, jako goście, uczestniczyli inni socjaliści — np. J. Beluch-Beloński, J. Szczerbiński, E. Freyd.

Określenie nowej struktury partyjnej mianem „zastępstwa zagranicznego CKW PPS” było tylko chwilowe. Na posiedzeniu tej organizacji 15 lutego 1940 r., w Paryżu, dyskutowano nad ostateczną jej nazwą. H. Lieberman zaproponował nazwę — „Centralny Komitet Wykonawczy PPS Zagranicą”, a A. Ciołkosz — „Biuro Zagraniczne PPS”. W toku dyskusji przyjęto wniosek H. Liebermana¹². W rezultacie od 15 lutego 1940 r. aż do klęski Francji organizację skupiającą polskich socjalistów w tym kraju określano jako „Centralny Komitet Wykonawczy PPS Zagranicą” (CKW PPS Zagranicą).

Przyjęcie takiego określenia było celowe. Wydaje się, że socjaliści starali się podkreślić, na gruncie francuskim, ważność powołanej przez nich struktury partyjnej¹³. Dlatego też poparli wniosek H. Liebermana.

Już 22 stycznia 1940 r. na posiedzeniu CKW PPS Zagranicą w Paryżu zdecydowano, że organem prasowym przedstawicielstwa zagranicznego polskich socjalistów będzie dwutygodnik — „Robotnik we Francji”, którego pierwszy numer ukazał się 20 stycznia 1940 r. Na naczelnego redaktora wyznaczono A. Ciołkosza, którego do chwili przyjazdu miał zastępować H. Lieberman¹⁴. Pismo to jako dwutygodnik ukazywało się do marca 1940 r. 3 lutego 1940 r. na posiedzeniu socjalistów w Angers podjęto decyzję o przekształceniu go w tygodnik. Jako

8 Działalność londyńskiej grupy PPS w latach II wojny światowej. Relacja Józefa Belońskiego z 13 II 1962 r, Archiwum Akt Nowych (AAN), R. 94, s. 1.

9 S. Ciesielski, *Niepodległość...*, s. 33; A. Ciołkosz, *Kartki z przeszłości*, „Zeszyty Historyczne”, Paryż 1980, z. 51, s. 13.

10 Protokół posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 22 I 1940 r., w: Protokoły posiedzeń CKW PPS 22 I 1940 r. - 3 VI 1940 r. Archiwum dr Lidii Ciołkosz.

11 Protokół posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 31 II 1940 r., w: Protokoły posiedzeń...; Protokół posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 20 III 1940 r., w: ibidem.

12 Protokół posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 15 II 1940 r., w: ibidem.

13 R. Dąbrowski, *Działalność Komitetu Zagranicznego PPS w okresie od października 1939 r. do września 1941 r.*, „Z pola walki” 1976, nr 2, s. 51-52.

14 Protokół posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 22 I 1940 r., w: Protokoły posiedzeń...

tygodnik ukazywał się od 31 marca aż do czerwca 1940 r. — do kłęski Francji¹⁵. Praktycznie był on redagowany przez Jerzego Szapirę¹⁶.

Socjaliści polscy przebywający we Francji nawiązali kontakty z Socjalistyczną Międzynarodówką Robotniczą (SMR). Na posiedzeniu CKW PPS Zagranicą 15 lutego 1940 r. w Paryżu zdecydowali o wzięciu udziału w obradach Egzekutywy SMR w dniach 23-25 lutego 1940 r. w Brukseli. Na delegatów wyznaczyli H. Liebermana i A. Ciołkosza¹⁷. Sprawozdanie z obrad tej Egzekutywy przedstawił A. Ciołkosz na posiedzeniu CKW PPS Zagranicą 20 marca 1940 r. Zreferował także obrady Biura SMR, w toku których została wyłoniona komisja dla przyszłej organizacji pokoju. W skład tej komisji nie powołano jednak przedstawicielstwa Polski¹⁸.

H. Lieberman i A. Ciołkosz mieli również reprezentować socjalistów na kolejnym posiedzeniu Egzekutywy Międzynarodówki w dniach 26-27 czerwca 1940 r. Ponadto postanowiono przedłożyć Komisji Międzynarodówki materiały pochodzące z „Robotnika”, które dotyczyły celów wojny¹⁹. Dalsze kontakty z SMR uległy zerwaniu, ponieważ Międzynarodówka rozwiązała się wskutek zajęcia przez wojska niemieckie Belgii w maju 1940 r.

Nie oznaczało to jednak izolacji polskich socjalistów na płaszczyźnie międzynarodowej. Nadal działacze socjalistyczni kontaktowali się z leaderami partii politycznych czy związków zawodowych innych państw. H. Lieberman od września 1940 r. utrzymywał kontakty z Leonem Blumem, wybitnym socjalistą francuskim²⁰. Ścisłe kontakty istniały także na gruncie ruchu zawodowego. 15 lutego 1940 r. została utworzona polska Reprezentacja Zagraniczna Centralnej Komisji Związków Zawodowych, w skład której weszli — J. Stańczyk, A. Adamczyk i Karol Maxamin²¹. Reprezentując polski ruch zawodowy na obczyźnie spotykali się oni z działaczami Międzynarodówki Zawodowej (F. S. I). Prezes F. S. I. — Walter Citrine oraz Albert Serol — socjalistyczny minister sprawiedliwości w rządzie francuskim przekazali polskim socjalistom orędzia pierwszomajowe w 1940 r. W tych dwóch orędziach wybitni socjaliści pozdrawiali robotników polskich i lud polski²².

Obradujące w dniach 7-8 maja 1940 r. w Paryżu Biuro F. S. I. pod przewodnictwem W. Citrine i L. Jouhaux przyjęło do wiadomości powstanie polskiej Reprezentacji Zagranicznej Centralnej Komisji Związków Zawodowych²³. Tak więc polskie związki zawodowe były nadal obecne w Międzynarodówce Amsterdamskiej. Przedstawiciele polskiego ruchu zawodowego współpracowali z Zarządem Międzynarodowej Federacji Związków Zawodowych — F. S. I., także na terenie Wlk. Brytanii — aż do 1945 r.

¹⁵ Protokół posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 31 I 1940 r., w: ibidem; E. Duraczyński, *Socjaliści polscy...*, s. 128.

¹⁶ A. Ciołkosz *Kartki z przeszłości...*, s. 13; K. Dunin-Wąsowicz, *Polski ruch...*, s. 262; Protokół posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 15 II 1940 r., w: Protokoły posiedzeń...

¹⁷ Protokół posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 15 II 1940 r., w: Protokoły posiedzeń...

¹⁸ Protokół posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 20 III 1940 r., w: ibidem.

¹⁹ Protokół posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 7 V 1940 r., w: ibidem.

²⁰ A. Pragier, *Czas przeszły...*, s. 563-564.

²¹ Protokół posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 15 II 1940 r., w: ibidem; *Zagraniczna Reprezentacja Centralnej Komisji Związków Zawodowych*, „Robotnik we Francji” nr 6 z 31 III 1940 r., s. 4.

²² *Robotnicy brytyjscy do robotników polskich*, „Robotnik we Francji” nr 12 z 12 V 1940 r., s. 1.

²³ *Z Międzynarodówki Zawodowej*, „Robotnik we Francji” nr 13 z 19 V 1940 r., s. 3.

Polscy socjaliści swoją obecność zaznaczyli również w Międzynarodówce Socjalistycznej. Reprezentacja Młodzieży PPS uczestniczyła w 1940 r. w posiedzeniach Egzekutywy tej Międzynarodówki w Paryżu²⁴.

Jednocześnie z aktywnością na płaszczyźnie międzynarodowej polscy socjaliści starali się rozbudować inne formy ruchu socjalistycznego. Zmierzali do uaktywnienia działalności Sekcji PPS. Istniejąca Sekcja paryska PPS przyjmowała członków do partii, prowadziła odczyty dotyczące wizji przyszłej Polski, organizowała obchody na dzień 1 maja 1940 r.²⁵

Socjaliści zwoływali także zjazdy i konferencje robotniczych działaczy emigracyjnych w celu przedyskutowania aktualnej sytuacji politycznej, spraw dotyczących emigracji polskiej we Francji²⁶. Oprócz utworzonej 15 II 1940 r. Reprezentacji Zagranicznej Centralnej Komisji Związków Zawodowych powołali do życia w marcu 1940 r. Reprezentację Zagraniczną Młodzieży PPS i Reprezentację Zagraniczną Sekcji Akademickiej PPS, w skład której weszli: inż. Franciszek Górski, Jan Lewartowski, Bogumił i Zofia Wojciechowscy, Anna Maria Poznańska²⁷.

Do innych form organizacyjnych można zaliczyć, powołany przez CKW PPS Zagranicą 20 marca 1940 r., Wydział Emigracyjny. W skład jego weszli: E. Freyd, J. Szczubiński i A. Adamczyk, a podstawowym jego zadaniem było opracowanie dla CKW PPS Zagranicą problemów polskiej emigracji zarobkowej we Francji²⁸. Utworzono również tzw. sekcję współpracy z emigracją robotniczą przy Prezydium Rady Ministrów jako placówkę propagandy socjalistycznej. Kierownictwo tej sekcji sprawował A. Ciołkosz. Struktura ta dzieliła się jeszcze na dwie sekcje: syndykalną i polityczną i była objęta budżetem państwowym²⁹.

Socjaliści polscy przebywający na obczyźnie we Francji zmierzali do uaktywnienia ruchu socjalistycznego. Ale ruch ten nie był jednolity, a wprost przeciwnie — można w nim było zauważyć istotne różnice. Dotyczyły one stosunku do sanacji, do powstającego w okupowanej Polsce podziemia, do koncepcji utworzenia w Paryżu nowego rządu polskiego oraz do osoby gen. W. Sikorskiego, jego funkcji w rządzie i roli, jaką odegrał w czerwcu 1940 r. Na tym tle powstawały głębokie rozbieżności w poglądach działaczy socjalistycznych, spotęgowane jeszcze bardziej animozjami osobistymi, niejednokrotnie odnoszącymi się do „sprawy brzeskiej”³⁰.

Jednym z liderów ruchu socjalistycznego we Francji był Herman Lieberman — skazany w procesie brzeskim na 2,5 roku więzienia. W 1933 r. wraz z A. Pragierem nielegalnie opuścił Polskę i wyemigrował do Paryża. Był on wrogiem sanacji, zwolennikiem Frontu Morges i politycznym adherentem gen. W. Sikorskiego³¹. Odniósł się niechętnie do projektu utworzenia nowego rządu polskiego we Francji i wyznaczenia prezydenta, argumentując, że „skoro

24 *Sprawa polska w Międzynarodówce Młodzieży*, „Robotnik we Francji” nr 6 z 31 III 1940 r., s. 4.

25 *Odczyt o Polsce socjalistycznej*, ibidem, s. 3; Protokół posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 20 III 1940 r., w: *Protokoły posiedzeń...*; Protokół posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 5 V 1940 r., w: ibidem.

26 Protokół posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 26 I 1940 r., w: *Protokoły posiedzeń...*; Protokół posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 7 V 1940 r., w: ibidem.

27 *Sprawa polska...*, s. 4; Protokół posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 20 III 1940 r., w: op. cit.

28 Ibidem.

29 Protokół posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 5 V 1940 r., w: *Protokoły posiedzeń...*

30 B. Syzdek, *Polski ruch socjalistyczny w latach II wojny światowej*, „Z pola walki” 1969, nr 3, s. 47; R. Dąbrowski, *Działalność...*, s. 49-50; M. Śliwa, *Polska myśl socjalistyczna 1918-1948*, Wrocław 1988, s. 215; A. Pragier, *Czas przeszły...*, s. 569-571.

31 M. Śliwa, *Polska myśl...*, s. 215; S. Ciesielski, *Niepodległość...*, s. 32-33; R. Dąbrowski, *Działalność...*, s. 49-50.

mamy generała Sikorskiego i wojsko, to nic więcej nie jest potrzebne". Optował za powołaniem, w miejsce rządu, Komitetu Narodowego³².

Do zaprzestania działalności PPS w okupowanej Polsce i powołania w jej miejsce nowej partii — Wolność, Równość, Niepodległość (WRN) ustosunkował się krytycznie. Józef Mieszkowski w swej relacji podkreślił, że H. Lieberman nie uznał decyzji o zaprzestaniu działalności PPS. Zdaniem przewodniczącego CKW PPS Zagranicą, partia istniała nadal, a jedynie sytuacja wojenna zmusiła ją do podzielenia się na kilka niezależnych wobec siebie konspiracyjnych ugrupowań socjalistycznych, które w dogodnych warunkach natychmiast miały się połączyć. Odmawiał więc każdemu z działających ugrupowań prawa reprezentowania całej PPS.

Mimo to jednak H. Lieberman większą sympatią darzył organizację związaną z osobą Stanisława Dubois — Barykadę Wolności. W okresie od końca 1939 r. i w początkach 1940 r. H. Lieberman i S. Dubois utrzymywali ze sobą kontakt. Nie wiadomo jednak, w jaki sposób się kontaktowali. H. Lieberman był bardziej skłonny traktować ugrupowania socjalistyczne, tworzące później w 1941 r. Polskich Socjalistów (PS), za kontynuatorów polskiego ruchu socjalistycznego.

W stosunku do WRN miał „poważne zastrzeżenia”. Postrzegał tę partię jako prawicową, prostanacyjną „politycznie niedojrzałą” i „nieodpowiedzialną”³³.

W CKW PPS Zagranicą H. Lieberman miał poparcie J. Stańczyka i L. Grosfelda. Natomiast wobec jego poglądów negatywnie odnieśli się A. i L. Ciołkoszowie i T. Tomaszewski. W ten sposób zarysował się podział CKW PPS Zagranicą we Francji na dwie grupy. Umownie można przyjąć, że podział ten odpowiadał podziałowi istniejącemu wewnątrz przedwojennej PPS³⁴. Pierwsza z grup, której leaderem był H. Lieberman, utożsamiała się z nurtem lewicowym międzywojennej PPS. Z kolei druga grupa identyfikowała się z prawym skrzydłem PPS. W sprawach krajowych poparła WRN i jej działaczy: Z. Zarembę i K. Pużaka, przyznając tej partii wyłączność, w warunkach konspiracji, w reprezentacji polskich socjalistów. Pomijała przy tym działające w kraju inne ugrupowania socjalistyczne o charakterze lewicowym — np. wzmiankowaną już Barykadę Wolności czy Gwardię.

Taka polaryzacja stanowisk w CKW PPS Zagranicą była odbiciem odmiennych poglądów jego członków. Wprowadzony podział na lewicę i prawicę należy do umownych. Pod pojęciem lewicy nie można rozumieć sił demokratycznych i postępowych, prawicy zaś nie wolno utożsamiać z reakcjonizmem i wstecznictwem. Zadaniem tego podziału było ukazanie dwunurtości, zróżnicowania politycznego istniejącego wewnątrz CKW PPS Zagranicą.

Odmienność poglądów wśród socjalistów była widoczna także poza strukturami CKW PPS Zagranicą. A. Pragier, który nie wchodził w skład tej organizacji, ponieważ nie był członkiem centralnych władz (RN i CKW) przedwojennej PPS, bardzo krytycznie ustosunkował się do gen. W. Sikorskiego. W odróżnieniu od H. Liebermana negatywnie ocenił połączenie funkcji premiera i Naczelnego Wodza w rękach jednej osoby — gen. W. Sikorskiego. We wspomnie-

32 R. Dąbrowski, *Działalność...*, s. 49; A. Pragier, *Czas przeszły...*, s. 569.

33 Relacja Józefa Mieszkowskiego z 3 i 14 IV 1965 r. Relacje i wspomnienia o H. Liebermanie, AAN, sygn. 3566, s. 124-127; Józef Mieszkowski, Relacja o skoczku spadochronowym Wiktorze Strzeleckim, Instytut Historii PAN (IH PAN), sygn. A 317/66, s. 12-13; Relacja Ilii Genachow z 3 IV 1965. Relacje i wspomnienia o H. Liebermanie, AAN, sygn. 3566, s. 157-158.

34 R. Dąbrowski, *Działalność Komitetu Zagranicznego PPS...*, s. 50.

niach pisał, że gen. W. Sikorski „był obwieszony urzędami jak choinka”³⁵. Obarczył go również winą za prowadzenie we Francji polityki „kontrsanacyjnej”. Polegała ona na dyskredytacji osób posądzanych o prosanacyjność. W ten sposób, zdaniem A. Pragiera, zostało odsuniętych od życia politycznego wielu doświadczonych i wykwalifikowanych polityków i oficerów. „Tak jak kiedyś Piłsudski — pisał A. Pragier — sposobił się do dyktatury poprzez «walkę z endecją», tak teraz Sikorski powtarzał to samo poprzez «walkę z sanacją»”³⁶.

Niewątpliwie tzw. walka z sanacją prowadzona przez wielu polityków, a wyrażająca się w stwarzaniu niektórym działaczom trudności w przedostaniu się do Francji, w powołaniu „Komisji badania przyczyn klęski” i jej działalności, w powstaniu specjalnego obozu wojskowego w Cerizay była zacięta, ostra i niekiedy szkodliwa dla sprawy polskiej. Marian Kukiel, przyjaciel i zwolennik polityki Sikorskiego, twierdził, że gen. W. Sikorski, dostrzegając szkodliwość tej walki, starał się ją tonować. „Niestety — pisał M. Kukiel — ulegać musiał naciskom”³⁷.

W konsekwencji członkowie polskiego rządu przedwrześniowego zostali całkowicie pozbawieni możliwości działania w nowej rzeczywistości wojennej. Odmawiano im nawet prawa do udziału w dalszej walce z okupantem niemieckim. Za przykład mogą posłużyć odpowiedzi gen. W. Sikorskiego na listy Felicjana Sławoja Składowskiego — b. premiera i gen. Tadeusza Kasprzyckiego — b. ministra spraw wojskowych³⁸. Gen. W. Sikorski prośby listowne obu polityków o powołanie ich do służby wojskowej kategorycznie odrzucił, argumentując, że nie są oni potrzebni Ojczyźnie³⁹.

Aktywnie uczestniczyli w tzw. walce z sanacją H. Lieberman i J. Stańczyk. H. Lieberman wszedł w skład wzmiankowanej już „Komisji do badania przyczyn klęski wrześniowej”. J. Stańczyk bardziej energicznie starał się zwalczać obóz sanacyjny. Był inicjatorem wielu wniosków. 17 września 1940 r. na posiedzeniu Rady Ministrów domagał się on postawienia „w stan oskarżenia byłego Wodza Naczelnego i członków byłego rządu”⁴⁰. 5 kwietnia 1940 r. na kolejnym posiedzeniu rządu J. Stańczyk sformułował zastrzeżenia wobec kierowanego przez gen. K. Sosnkowskiego krajowego resortu wojskowego. Zdaniem J. Stańczyka, w resorcie tym zapanowała „mafia”, zmierzająca do przejęcia władzy w Polsce z pominięciem rządu gen. W. Sikorskiego⁴¹. Propozycja W. Sikorskiego z 8 maja 1940 r., o wyrażeniu przez Radę Ministrów zgody na przyjazd do Francji kilku członków dawnego rządu, spotkała się z jego bardzo ostrym protestem. Był przeciwny okazywaniu jakiejkolwiek pomocy czy sympatii przedwojennym działaczom państwowym. Domagał się uchwalenia wniosku o „moralnym potępieniu dygnitarzy b. reżimu”⁴².

Rozrachunek z przeszłością zajmował wiele miejsca w polityce rządu gen. W. Sikorskiego i wśród polityków. Wydaje się, iż na tle sytuacji wojennej kwestia ta powinna zejść na plan

35 A. Pragier, *Czas przeszły...*, s. 571.

36 Ibidem, s. 574.

37 W. Babiński, *Przyczynki historyczne do okresu 1939-1945*, Londyn 1967, s. 16-17; E. Raczyński, *W sojusznictwie Londynie. Dziennik ambasadora Raczyńskiego 1939-1945*, Londyn 1960, s. 117; M. Kukiel, *General Sikorski*, Londyn 1970, s. 96, 108.

38 T. Wyrwa, *Odbudowa władz Rzeczypospolitej w Paryżu i w Angers IX1939— VI1940 r.*, w: *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej*, pod red. Z. Błażyńskiego, Londyn 1994, s. 29.

39 Ibidem, s. 29-30.

40 M. Kukiel, *General...*, s. 108; T. Wyrwa, *Odbudowa władz Rzeczypospolitej...*, op. cit., s. 39.

41 T. Katelbach, *Akt pierwszy dramatu*, „Zeszyty Historyczne”, Paryż 1965, z. 7, s. 84.

42 Ibidem, s. 85-86.

dalszy. Niestety jednak, jak słusznie zauważył T. Katelbach, niektórzy politycy, nawet w przededniu upadku Paryża, nie byli w stanie oderwać się od widma przeszłości⁴³.

Kolejne konflikty wśród socjalistów zarysowały się na tle tworzenia rządu polskiego we Francji. A. Pragier, który jako jeden z pierwszych socjalistów przybył do Paryża i uczestniczył w rozmowach o przyszłym rządzie, nie otrzymał żadnej teki ministerialnej. Podobnie do składu rządu nie włączono T. Tomaszewskiego. Ich kandydaturom skutecznie przeciwstawili się H. Lieberman i J. Stańczyk⁴⁴. Czynnikiem decydującym o pozostawieniu poza rządem A. Pragiera i T. Tomaszewskiego była sprawa ich odmiennych poglądów politycznych i wzajemna niechęć osobista. H. Lieberman dążył do wzmocnienia pozycji zarówno w CKW PPS Zagranicą, jak i w przyszłym rządzie lewicowej grupy socjalistów. Poza tym wobec osoby A. Pragiera odniósł się krytycznie. Nie mógł zapomnieć, że A. Pragier po procesie brzeskim dobrowolnie powrócił z emigracji do Polski. Powrót ten traktował jako powrót do „Canossy” i upokorzenie się przed sanacją⁴⁵.

30 września 1939 r., rano, wybrano na Prezydenta Rzeczypospolitej Władysława Raczkiewicza, a na Prezesa Rady Ministrów — gen. W. Sikorskiego. W kilka godzin później powstał czteroosobowy rząd w składzie: gen. W. Sikorski — prezes Rady Ministrów i minister spraw wojskowych, prof. Stanisław Stroński — wicepremier, August Zaleski — minister spraw zagranicznych oraz płk. Adam Koc — minister skarbu.

W rządzie tym zabrakło przedstawicieli partii politycznych, w tym i PPS. 2 października 1939 r. w „Monitorze Polskim” pojawiła się zapowiedź poszerzenia składu rządu przez wprowadzenie do niego przedstawicieli PPS, Stronnictwa Ludowego (SL) i Stronnictwa Pracy (SP). Powstały rząd miał być „Rządem Zjednoczenia i Obrony Narodowej”⁴⁶.

W kilka dni później do rządu dokooptowano: Jana Stańczyka — reprezentanta PPS, Aleksandra Ładosia — SL i gen. Józefa Hallera — SP. J. Stańczyk został ministrem opieki społecznej. Był on znanym przedwojennym działaczem związkowym górnictwa, członkiem centralnych władz PPS (Rady Naczelnej), posłem do Sejmu II Rzeczypospolitej oraz członkiem Wydziału Wykonawczego Międzynarodówki Górniczej⁴⁷. Niemniej jednak objęcie teki ministerialnej przez J. Stańczyka wywołało krytykę WRN. Na posiedzeniu CKW PPS Zagranicą z 2 kwietnia 1940 r. w Paryżu A. Ciołkosz odczytał list kierownictwa tej partii z 10 lutego 1940 r. zaadresowany do niego. W liście pisano — „Prosimy Jana (Jana Stańczyka) — aby nie używał naszej firmy na zewnątrz”. Oznaczało to, że WRN nie uznała J. Stańczyka za swego przedstawiciela w rządzie, odmawiała mu prawa do reprezentacji całego ruchu socjalistycznego⁴⁸.

Kierownictwo WRN-u skłonne było bardziej widzieć osobę A. Ciołkosza w nowo powstałym gabinecie aniżeli J. Stańczyka. Wobec J. Stańczyka negatywne stanowiska zajęli również

43 Ibidem, s. 89.

44 Z. Nagórski, *Wojna w Londynie*, b.m.w. 1985, s. 29; Relacja Henryka Dziedzela z 3 IV 1965 r. Relacje i wspomnienia o H. Liebermanie, AAN, sygn. 3566, s. 17.

45 Działalność londyńskiej grupy PPS w latach II wojny światowej. Relacja Józefa Belońskiego z 13 II 1962 r., op. cit., AAN, R. 94, s. 2.

46 T. Katelbach, *Akt pierwszy...*, s. 54-59; T. Wyrwa, *Odbudowa władz Rzeczypospolitej...*, op. cit., s. 24-25.

47 Tezka osobowa J. Stańczyka, AAN, sygn. 9230.

48 Z. Zaremba do A. Ciołkosza — list z 10 II 1940 r. w: *Listy PPS-WRN*, Warszawa-Londyn 1940-1945, Warszawa 1994, s. 4; A. Ciołkosz, *Kartki z przeszłości...*, s. 15, Protokół z posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 2 IV 1940 r. Protokoły posiedzeń...

A. Pragier, A. Ciołkosz, T. Tomaszewski, podkreślając, że otrzymał on tekę ministra dzięki poparciu H. Liebermana, A. Adamczyka i Frąckowiaka⁴⁹.

W wyniku dyskusji na wzmiankowanym już posiedzeniu CKW PPS Zagranicą powzięto decyzję o pozostawieniu w rządzie J. Stańczyka, z tym że jego działalność jako ministra miała pozostać „pod kontrolą CKW PPS Zagranicą, który w razie potrzeby z Rządu go odwoła, jeśli tego będzie wymagała sytuacja (...)O ile jednak — postanowiono dalej — CKW w kraju podtrzyma swe żądanie — CKW zagraniczny do żądania tego się zastosuje”⁵⁰. Wydaje się jednak, że kierownictwo WRN-u nie stawiało nadal żądań domagających się odwołania J. Stańczyka. Kierował on w dalszym ciągu Ministerstwem Pracy i Opieki Społecznej nie tylko na terenie Francji, ale także na gruncie londyńskim.

Kolejnym ważnym organem państwowym powołanym we Francji była Rada Narodowa (RN). 2 listopada 1939 r. W Raczkiewicz rozwiązał przedwojenny dwuizbowy polski parlament. W jego miejsce powołał 9 grudnia 1939 r. Radę Narodową RP. Miała ona stanowić namiastkę polskiego parlamentu. W rzeczywistości jednak była wyłącznie organem doradczym, opiniującym działalność prezydenta i rządu polskiego na obczyźnie. Utworzenie Rady było podyktowane względami międzynarodowymi. Dążono do uwiarygodnienia wśród zachodnich sojuszników rządu gen. W. Sikorskiego. Powstająca RN RP, potępiająca sanację, odwołująca się do zasad demokratycznych i reprezentująca różne ugrupowania polityczne, mogła oczekiwać przychylnego stanowiska Zachodu dla polskich emigracyjnych organów państwowych⁵¹.

Liczba członków Rady miała wynosić od co najmniej 12 do najwyżej 24 osób, przy czym członkowie nie byli wybierani, lecz mianowani na wniosek prezesa Rady Ministrów. Na mocy dekretów z 21 grudnia 1939 r. i 18 stycznia 1940 r. do RN RP powołano dziewiętnastu członków: przedstawicieli i reprezentantów życia politycznego, gospodarczego i kulturalnego⁵².

Prezydent W. Raczkiewicz 21 grudnia 1939 r. powołał do RN RP szesnastu członków, spośród których partię PPS reprezentowali Herman Lieberman i Tadeusz Tomaszewski. Na mocy dekretu z 18 stycznia 1940 r. do Rady włączono kolejnych trzech działaczy politycznych, w tym Józefa Szczerbińskiego z PPS. 4 marca 1940 r. prezydent W. Raczkiewicz mianował następnych członków RN. T. Tomaszewskiego, który przeszedł do Naczelnej Izby Kontroli, zastąpił Adam Ciołkosz. Włączył też w skład Rady po jednym przedstawicielu SL, SN, SP i PPS, którą reprezentował Alojzy Adamczyk⁵³.

Przewodniczącym RN został Ignacy Paderewski, a wiceprezesami: Stanisław Mikołajczyk (SL), Tadeusz Bielecki (SN) i Herman Lieberman (PPS). W następnych miesiącach liczba członków Rady wzrastała i w 1941 r. zbliżyła się do górnej granicy stanu liczbowego członków RN⁵⁴.

Przedstawiciele PPS wchodzili w skład wszystkich czterech komisji Rady Narodowej, tj.: Komisji Gospodarczo-Budżetowej, Komisji Wojskowej, Komisji Spraw Zagranicznych i Komisji

4' A. Ciołkosz, *Kartki z przeszłości...*, s. 15; A. Pragier, *Czas przeszły...*, s. 575.

50 Protokół z posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 21IV 1940 r., w: *Protokoły posiedzeń...*

51 D. Stola, *Nadzieja i zagłada*, Warszawa 1995, s. 19.

52 M. Kwiatkowski, *Rząd i Rada Narodowa RP w świetle faktów i dokumentów od IX1939 do III1942*, Londyn 1942, s. 109-110; T. Wyrwa, *Odbudowa władz Rzeczypospolitej...*, op. cit., s. 45-47; R. Turkowski, *Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1949-1945*, w: *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej*, pod red. Z. Błażyńskiego, op. cit., s. 390-391.

53 D. Stola, *Nadzieja...*, op. cit., s. 23-24.

54 R. Turkowski, *Rada Narodowa...*, op. cit., s. 391.

Prawno-Konstytucyjnej. PPS w każdej z tych komisji miała po dwóch członków, którzy reprezentowali partię⁵⁵.

W ramach działalności RN RP podejmowano szereg dyskusji, w tym m.in. debatę i ocenę expose gen. W. Sikorskiego z 5 marca 1940 r. W swym programowym przemówieniu premier skrytykował przedwrześniowy układ polityczny w Polsce, opowiedział się za przyszłą Polską jako państwem demokracji parlamentarnej. Proponował przeprowadzenie wolnych wyborów, udzielenie pomocy dla okupowanego kraju i budowę polskiej armii na obczyźnie.

Dyskutując nad expose premiera, przedstawiciele PPS wraz z reprezentantami SL i SP poparli gen. W. Sikorskiego i jego rząd. Jan Jaworski (SL) i Michał Kwiatkowski (SP) w pełni zaakceptowali przemówienie premiera. Natomiast Józef Szczerbiński (PPS), pomimo udzielonego przez partię poparcia dla W. Sikorskiego, zgłosił pewne zastrzeżenie. Stwierdził, że expose nie „wyczerpało wszystkich zagadnień, bo i jeszcze nie mogło”⁵⁶.

Z chwilą wkroczenia wojsk niemieckich do Paryża 14 czerwca 1940 r. Prezydent RP, rząd W. Sikorskiego i RN przeniosły się z Angers do Libourne. 17 czerwca 1940 r. w Libourne odbyło się posiedzenie Rady, na którym zarządzono ewakuację polskich władz na uchodźstwie, wojska oraz osób cywilnych, które mogły być represjonowane przez okupanta niemieckiego. Ostatnie spotkanie członków Rady odbyło się 19 czerwca⁵⁷. Większość członków RN ewakuowała się z Francji do Wlk. Brytanii. Ewakuacja ta jednak przebiegała różnymi drogami i trwała niekiedy dłuższy okres.

Dla socjalistów najbardziej zbliżonymi ideologicznie i politycznie ugrupowaniami było Stronnictwo Ludow i Stronnictwo Demokratyczne. Można stwierdzić, że ludowcy, demokraci i socjaliści stanowili na emigracji we Francji obóz lewicy polskiej.

Na płaszczyźnie politycznej socjaliści zmierzali do zawarcia sojuszu z ludowcami. Przeprowadzone rozmowy z przedstawicielami SL: Stanisławem Mikołajczykiem, Stanisławem Kotem, Janem Jaworskim miały na celu ustalenie podstawy wspólnej polityki polskiej na emigracji, zajmowanie jednolitego stanowiska wobec aktualnych spraw, np. budżetu⁵⁸.

Józef Gójski pisał w swym raporcie adresowanym do W. Witosa o rozmowach pomiędzy socjalistami i ludowcami w kwestii powołania rządu — Centrolewu składającego się z SL, PPS i SP. Rozmowy te zakończyły się całkowitym niepowodzeniem⁵⁹. Zbyt wiele istniało różnic między socjalistami a ludowcami. Oba te ugrupowania pretendowały do zajęcia w przyszłym rządzie większości stanowisk, obawiały się wzajemnej dominacji, wysuwały wobec siebie oskarżenia odnoszące się do okresu przedwojennego. Stąd też trwałe porozumienie nie mogło zostać osiągnięte.

Ruch ludowy na emigracji, podobnie jak socjalistyczny, był zróżnicowany i niejednolity. Dla niektórych działaczy SL: Jerzego Kuncewicza, Zygmunta Nagórskiego czy Stanisława Scigalskiego bliższy był kierunek polityczny, którego zwolennikami byli A. Ciołkosz, A. Pra-gier, T. Tomaszewski. Stąd też obie grupy — socjalistów i ludowców, zbliżone programowo, współdziałały ze sobą, utrzymywały ścisły kontakt⁶⁰. Kontakty i współpraca istniały także

55 Ibidem, s. 398.

56 Ibidem, s. 400-401.

57 D. Stola, *Nadzieja...*, op. cit., s. 25-27.

58 Protokół posiedzenia CKW PPS Zagranicą z 3 VI 1940 r., w: *Protokoły posiedzeń...*

59 J. Gójski, *Wspomnienia z pobytu z Witosem u schyłku okupacji hitlerowskiej*, cz. IV: *Raport dla Witosa*, Warszawa 1966, s. 236.

60 Ibidem, s. 237: Szerzej kwestię SL na emigracji, jego programu, polityki omawia praca S. Dąbrowskiego,

między socjalistami a emigracyjnym Ogólnożydowskim Związkiem Robotniczym „Bund”. Konferencje socjalistów z przedstawicielami „Bundu”: Ignacym Szwarbartem, Szmulem Zygielbojmem miały głównie na celu przedstawienie społeczeństwa żydowskiego, jego stosunku do sprawy odbudowy Polski, poruszały kwestię antysemicką. Działacze socjalistyczni współpracowali z „Bundem”, popierali jego starania o uzyskanie mandatów RN oraz wyłonili spośród siebie komisję w składzie: H. Lieberman, A. Ciołkosz i L. Grosfeld celem opracowania dokumentu programowego dotyczącego mniejszości narodowych w Polsce, w tym i mniejszości żydowskiej.

Dokument ten ukazał się 16 maja 1940 r. pt.: Tezy w sprawie mniejszości narodowych. Jego tekst otrzymali reprezentanci stronnictw politycznych — Z. Garliński (SL), I. Szwarbart („Bund”), S. Olszewski (SD)⁶¹.

W kwestii ludności żydowskiej opowiadał się on za całkowitym jej równouprawnieniem oraz za utworzeniem żydowskich autonomicznych związków w dziedzinie wyznania, oświaty i kultury. Optował więc za powołaniem żydowskiego samorządu w tych dziedzinach. Zdaniem autorów tego programu, pojawienie się antysemickich akcentów wynikało z wadliwej struktury gospodarczej części społeczeństwa żydowskiego w przedwrześniowej Polsce. Przebudowa ustroju ekonomicznego kraju, według socjalistów, miała warunkować zmianę położenia gospodarczego mniejszości żydowskiej, tak aby mniejszości tej nie utożsamiano wyłącznie z osobą kupca, lichwiarza itp. Sądzono, iż tą drogą nastąpi likwidacja antysemityzmu⁶².

Najwięcej jednak miejsca socjaliści w Tezach poświęcili mniejszości ukraińskiej. Opowiedzieli się, podobnie jak w stosunku do mniejszości żydowskiej, za jej pełnym równouprawnieniem z ludnością polską. Stąd też w dokumencie zostały zawarte takie postulaty, jak: traktowanie języka ukraińskiego równorzędnie z językiem polskim, nauczanie w języku ukraińskim, otwarcie Uniwersytetu we Lwowie i Wyższej Szkoły Gospodarstwa Rolnego w Łucku z językiem ukraińskim jako wykładowym, powołanie ukraińskiego samorządu.

Socjaliści w Tezach wobec mniejszości narodowych, zamieszkujących terytorium Polski, wysunęli dwa podstawowe dezyderaty: równouprawnienia i szerokiego samorządu. Tylko w stosunku do ludności niemieckiej podkreślili konieczność jej natychmiastowego usunięcia z Polski, uważając Niemców za nielojalnych obywateli wobec państwa polskiego. Cały majątek niemiecki miała przejąć administracja polska jako odszkodowania wojenne⁶³.

CKW PPS Zagranicą opracował również kolejny dokument programowy pt. Tezy PPS. Dotyczył on przede wszystkim polityki zagranicznej i wewnętrznej Polski, kwestii armii polskiej we Francji. W Tezach PPS socjaliści uznali Związek Radziecki za nieprzyjaciela i wroga Polski. Traktowali to państwo na równi z Niemcami hitlerowskimi. W sprawach wojskowych apelowali o jak największe poparcie społeczne i polityczne dla armii polskiej we Francji. Zdolność bojowa tej armii była, zdaniem socjalistów, „przejawem istnienia państwowości polskiej”⁶⁴.

Koncepcje przebudowy Polski w programach i publicystyce ruchu ludowego 1939-1945, Warszawa 1981, s. 91-93.

61 Tezy w sprawie mniejszości narodowych z 16 V 1940 r., Archiwum Dr Lidii Ciołkosz.

62 Ibidem.

63 Ibidem.

64 Tezy PPS, Archiwum Dr Lidii Ciołkosz.

W dokumencie tym socjaliści stanowczo przeciwstawili się istnieniu kilku rządów i armii polskich, odwołując się przy tym do sytuacji Polski z lat 1918-1919. Dlatego też zaproponowali, aby w aktualnej sytuacji polska emigracja we Francji i rząd w Angers uznali prymat tworzącej się konspiracyjnej organizacji krajowej. To właśnie strukturom krajowym przysługiwało prawo sprawowania władzy w niepodległej Rzeczypospolitej. Przewidywano również możliwość połączenia rządu w Warszawie z rządem w Angers, zastrzegając jednak, że „należy bezwarunkowo uznać prymat rządu krajowego”⁶⁵. Z chwilą odzyskania przez Polskę niepodległości zakładano powrót do kraju armii polskiej z Francji. W Tezach PPS postulowano przygotowanie i opracowanie przez partie polityczne nowej konstytucji dla państwa polskiego, nowej organizacji wyborczej, ustaw samorządowych, ustaw o mniejszościach narodowych oraz planu odbudowy Polski po wojnie. Dostrzegano więc ogrom ważnych zadań stojących przed przyszłą wyzwoloną Rzeczypospolitą. Socjaliści opowiedzieli się we wzmiankowanym programie za ścisłą i stałą współpracą z ugrupowaniami lewicowymi, która miała, ich zdaniem, pozwolić rozwiązać istotne problemy związane np. z powołaniem rządu czy przeprowadzeniem wyborów⁶⁶.

Polski ruch socjalistyczny na emigracji we Francji działał aktywnie, rozbudowując swoje struktury. Niemniej jednak w ruchu tym zabrakło wielu wybitnych socjalistów przedwojennej PPS. Część z nich zginęła w kampanii wrześniowej (m.in. W. Topinek), a niektórzy działacze zostali uwięzieni przez władze ZSRR (M. Mastek) lub zginęli w tym kraju (np. Z. Piotrowski). Na obczyźnie we Francji znalazła się niewielka grupa członków PPS, której udało się przedostać do tego państwa. Grupa ta utworzyła CKW PPS Zagranicą, ale z pewnością nie reprezentowała w pełni polskiego ruchu socjalistycznego. Trafnie zauważył A. Ciołkosz, że nazwa Centralnego Komitetu Wykonawczego PPS we Francji nie była odpowiednia dla tej organizacji⁶⁷. Nic więc dziwnego, że po upadku Francji w Wielkiej Brytanii nazwę tę zmieniono na skromniejszą — na Komitet Zagraniczny PPS.

Polish Socialists in France, 1939-1940

At the turn of 1939, a group of members of the Polish Socialist Party (PPS) left Poland and made its way to France. The exiles included: Alojzy Adamczyk, Józef Beluch-Beloński, Adam and Lidia Ciołkosz, Ludwik Grosfeld, Adam Pragier, Jan Stańczyk, and Tadeusz Tomaszewski. In January 1940, they established in Paris a socialist organisation, described a month later as the Central Executive Committee of the PPS in Exile (CKW PPS Zagranicą), whose leaders were A. Adamczyk, A. and L. Ciołkosz, K. Grosfeld, Herman Lieberman (chairman), J. Stańczyk, and T. Tomaszewski.

CKW PPS Zagranicą split into two groups. Members of the first included A. and L. Ciołkosz and T. Tomaszewski, and those of second — L. Grosfeld, H. Lieberman, and J. Stańczyk. Differences between the two groups concerned accounts with the „sanacja”, assessments of the activity pursued by General W. Sikorski, and the attitude towards under-

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ A. Ciołkosz, *Kartki z przeszłości...*, s. 16.

ground groups emerging in occupied Poland. From January 1940, Polish socialists in France published a periodical entitled „Robotnik we Francji”. They established contacts with the Socialist Workers’ International, created their own foreign representations, such as the Representation of the Central Trade Union Commission Abroad or the Representation of PPS Youth Abroad, and expanded the PPS Section, already working in France. In 1939, J. Stańczyk was appointed Minister of Social Welfare in the first Polish government-in-exile, headed by General W. Sikorski. Former PPS activists co-founded the National Council of the Polish Republic, whose members included A. Adamczyk, H. Lieberman, J. Szczerbiński, and T. Tomaszewski (soon replaced by A. Ciołkosz). The socialists prepared two programme documents. The first pertains to the national minorities in post-war Poland and contains postulates of equal rights and extensive self-government. The second document deals with Polish domestic and foreign policy and the newly established Polish armed forces in France. Emphasis is placed on a slogan of the primacy of underground organisations in occupied Poland in relation to the legal-political structures in exile.